

Tamás Attila: Határhelyzetben

**Csokonai Universitas
Könyvtár
Debrecen, 2003
148 oldal, 650 Ft**

Tamás Attila tanulmánykötetét olvasva szerteágazó gondolatokkal találkozhat az olvasó. A kötet alcíme is erre utal: *Gondolkodás irodalomról, művészetekről*. Ám ezek a gondolatok nem csupán a szerző kötetbe zárt világának gondolatai, nem csak a szerző művészet(ek)en, irodalm(ak)on való töprengésének dokumentuma, hanem a *határhelyzetben* lévő gondolkodás megképződését szolgálja, a remélt olvasót bevonó intencióval élve. A határhelyzetű gondolatébresztés adja a szövegek lényegét, amelyek más szövegekkel nyitott rendszert képezve megnyitják önnön gondolataikat is, így az együttgondolkodásra vagy éppen a továbbgondolásra készítetnek, akár továbbírva, akár vitatkozva a leírtakkal. A „határhelyzet” így a szerző (Tamás Attila) és az (aktuális) olvasó között megképződő virtuális mezsgyét is jelentheti, amikor is az egyik szöveg, gondolat véget ér, és egy másik elkezdődik. A kötet lehetőséget teremt a közös ráismerés, felismerés együttes élményére, a szépség ideája utáni egyetemes vágyakozás közös megtapasztalására is. De a kötet – már a cím metaforájából fakadóan is – teret enged

a gondolatok kritikai továbbgördítésének is, hiszen a határhelyzet nem csak a különböző világok, gondolatiságok összekapcsolását idézi – egy cezúrával ugyan –, hanem a világlátások, olvasatok eltérő, különböző voltára is utal. A határhelyzetben való lét ma – ismerve az aktuális Európai Unió politikai átalakulásokat – egyre kevésbé jelenti az idejélműlttá váló „vasfüggönyös” rendszert, azaz a markáns elhatárolódást. Sokkal inkább a békés átmenet, a különbözőség egymásmellettségét idézi. Mindez igaz a kultúra- és művészetelméleti beszédre is, ahol a politikai és ideológiai alapokon szervezett szellemi határok is leomlottak/leomlóban vannak, és egyre inkább kialakulóban van – a Tamás Attila által ugyan még óvatosan használt – a „diszkurzív tér” fogalma, amelyben az irodalomról és művészetekről való beszéd pluralizálódik. Ennek a korszakzáró-korszaknyitó beszédnek a formálódását mutatja a *Határhelyzetben* című tanulmánygyűjtemény, amely a „de(kon)struktív hagyományteremtést” (sic!) még ellensúlyozni kívánja a hagyományőrzés korszerű adaptálásának szándékával.

A tanulmánygyűjtemény írásai tematikusan szerkesztettek, az általános művészetelméleti, művészetfilozófiai írásoktól indulva, részben kritikai írásokon, elméleti gondolkodásokon keresztül, szövegelemzésekig jutnak el, de a határokat nem zárják le, hanem éppen hogy felnyitni szándékoznak.

A kötet első tanulmánya valóban alapgondolatokat fogalmaz meg, amelynek elemzésénél érdemes hosszabban időzni. Címe Nemes Nagy Ágnestől idézett szövegrészlet:

„...nincs nélküle, nem megy nélküle...” – mármint irodalom, művészet nélkül. A dolgozat a művészetet érintő „örök” kérdésre keresi a választ: mi a művészet szerepe az ember életében? A retorikai jellegű kérdés konkrét választ sürget, ám nem árulunk el nagy titkot azal, ha elmondjuk, ez a válasz elmarad. Pontosabban: a konkrétan ígérkező válasz – éppen a művészet sajátosságából fakadóan – csak fragmentált, részleteket érintő lehet. Mindez a művészet egészének általánosnak mondható igényéből származik, hiszen a művészet a teljesség igényét mutatja fel, holisztikus jellegű. Megragadása meglehetősen nehézkes (ezt bizonyítják a jelenkori részleges, csak részleteket érintő értelmezési kísérletek – írja Tamás Attila), az elemzési kísérletekben az alapok megvilágítása elmarad, de mindez a művészet örök sajátosságából fakad.

A művészet szintén határ-helyzetbe vonódik, illetve maga a művészet válik határkövévé úgy, hogy a művészet utáni vágyakozás eredményezi azt, hogy a művészet birtoklója, a művészet révén, egy nagyobb egész integráns részévé vágyik lenni. A művészet egyszerre választ el és kapcsol össze, ezáltal valóban határhelyzetbe kerülve. A művészetek révén a létezés egyéb területeibe nyerhet betekintést az ember, mintegy beavató funkciója van a művészetnek.

Tamás Attila a kötet első tanulmányában ontológiai szerepet tulajdonít a művészetnek, így az irodalomnak is. Számára a művészet mindig két tényező összekapcsolását jelenti: tárgy és eszme együttesét. A művészet akár jelképes is válni tudó, de alapjában lélektani hatásokat kiváltó, tárgyiasult megnyilatkozás. Ebből fakadhat az az igény – amely a tanulmánykötet más darabjaiban fogalmazódik majd meg –, hogy a tartalom-forma kettőse a művészeti elemzésekben csak komplex módon kezelhető.

Tamás Attila indító dolgozata mondhatjuk, hogy marxi alapokról indul, de a „klasszikusnak” ható alap-felépítmény viszonyt némileg átalakítva, a művészetekhez jelképes dimenziót is társítva, leválasztja azt a valóban marxi identitásképző bázisról, a gazdasági rendszerről, és autonóm státuszú entitásként kezeli. A marxi teoretikus hagyományok említésekor nem biztos, hogy ma szitokszóként kell kezelnünk ezt a fogalmat, mint ahogy azt némelyek teszik. Ugyanis e meghatározónak tűnő (marxi) hagyományok értelmezése, meghaladása a művészet egészének konstruktív átformálódását jelentheti – mintegy határhelyzetbe hozva az elemzőt és a vizsgált műalkotást. Ezáltal a „már nem–még nem” pozíció(tlanságo)t kijelölve a művészet számára

A következő tanulmány (*Játékról és művészetekről*) a lukácsi hagyományoktól egyre inkább elszakadó dimenzióba került művészetértelmezést viszont nem hagyja teljesen magára, nem hagyja meg annak önálló nyelvi létét, hanem Balogh Tibor könyvének (*Lélek és játék*) gondolatébresztő tézisei kapcsán továbbértelmezi a művészetet, és annak játékmivoltát elemzi. A játék-analógia, mint a művészet identitás- és forrásképző alapja, ősi, eredeti, hagyományos jellegű, az ember örök sajátja és társa ősidőktől fogva. A játék jellemzésében a szabadságérzetet metaforájának van nagy szerepe, és ehhez hasonlóan az esztétikum is a szabadság érzetét hordozza. Ám ez az esztétikai szabadság a játékban nem lehet teljesen önkényes, így ebből fakadóan a játék fogalmát Tamás Attila két részre bontja: „komoly” és „komolytalan” játékra. A „komoly” játék az egységet, az esztétikumot, a teljesség megragadását célozza meg, míg a „komolytalan” a játéknak, például a „viccnek” az elemzése, művészeti értelemben történő „helyzetbe hozása”, nem lehet önmagában cél, legfeljebb csak eszköz. Talán a művészetbe vetett hit, az esztétikum éteri tisztaságának

ideája óvja a szerzőt attól, hogy teret engedjen például a mára szinte divatosná váló félreolvasási gesztusoknak, hogy azok esetleg az öncélú nyelvi játék eszközeivel deszakralizálják a szövegeket, ezáltal megbontva az esztétikum egységébe vetett hitet.

A tanulmányban Tamás Attila a tudós-pedagógus érzékével határozott kritikát is megfogalmaz Balogh Tibor könyvéről, de teszi ezt úgy, hogy a saját és a hivatkozott írás szerzőjének gondolatait továbbgondoló kérdéseket is felvet.

A *Határhelyzetben* kötet további két tanulmánya (*Még egyszer a valóságtükrözés problémaköréről; Még egyszer(?) tartalom és forma viszonyáról*) – címükben adys fogással, de Ady kevésbé meghatározóvá lett verseskötetéhez képest Tamás Attila itt lényegesebb problémát vizsgálva – a művészetek elemi kérdéseire keresik a választ. A *valóság* és annak *tükrözési* lehetőségeiről értekeznek Tamás Attila, aki a tükrözés fogalmának történetét, működését kellő alaposággal tárja fel, valamint vizsgálja a tükrözés révén a (realisztikus) művészeti ábrázolás lehetőségeit is. A gondolatmenet végkövetkeztetése, hogy a tükrözés fogalma a művészeti-irodalmi fogalmi nyelvben mára egyre inkább korszerűtlenné és pontatlanná vált, használata kerülendő. A dolgozat a realizmus elméleti talaján indulva teszi meg korszakváltónak ható megállapításait – legalábbis ami a realizmust illeti. Ugyanakkor a meghaladni kívánt fogalom helyébe Tamás Attila nem illeszt semmi újat, hanem éppenhogy csak az elbizonytalanítást erősíti, egyfajta betöltetlen (és a fogalomhiány betöltésére váró) helyet nevez meg a *valamiképpen* határozatlan névmással: „[a „valóság tükrözése” szövszerkezet] nem mond többet annál, hogy a műalkotások rajtuk kívüli dolgok sokaságával is kapcsolatban vannak valamiképpen”. Mindenképpen a fogalom lecserélésének szükségességét kell látnunk ebben a határozott állásfoglalásban, de a fogalom korszerűtlenségének megállapításán túl nem kínál alternatívát a szöveg. Mégis említést tesz a dolgozat Vadai István: *Tükröben tükröződő tükör* című tanulmánygyűjteményére, amelynek címe éppen a kiüresedett fogalom megújítását szándékszik megvalósítani az egymás felé fordított tükrök példájával, ezáltal a végtelen lehetőségét felmutatva (sokszorozódó tükröképek), a valóság illúzióját szétrombolva. (Mindez még árnyaltabbá a kötet borítójának ismeretében válhat, amelyen van Eyck: *Arnolfini házaspár*-képe szerepel.)

A másik *Még egyszer...* tanulmány szintén egy örök fogalmi dichotómia feloldását célozza meg. A dolgozat a kategorikus állásfoglalás helyett példákon keresztül a logikus együttgondolkodást szorgalmazza, de ezt nem céltalan, eredménytelenségbe torkolló mondatáramlással, hanem felmutatva tartalom és forma szétválasztásának lehetőségeit, egyszersmind azok egymástól való elválaszthatatlanságát is. Így a két operátor, tartalom-forma szimbiozisa, végeredményben megmarad, de azoknak/annak újfajta értelmezési, vizsgálati követelményét fogalmazza meg. Szükséges a másfajta elemzési módszer, de a tényezők együttese oszthatatlan.

A tanulmánykötet további három szövege (*Lehet-e napjainkban időszerűsége a szépnek?; Könyv a szépség problémaköréről; Értékítéletek, értékrendszerek kifejeződései a műalkotásokban*) a szépség fogalmát vizsgálják, illetve az érték kifejezés problematikáját is érintik, részben a szépség mint esztétikai kategória továbbgondolása révén. A *Lehet-e napjainkban időszerűsége a szépnek?* című szöveg kérdésében éppen azt a dilemmát érinti, amely a korszakváltó, korszakátalakuló határhelyzet kérdése. A mai irodalomtudományos beszéd aligha kezeli aktuális kérdésként, hogy a szépség továbbra is érvényes

kategória lenne, vagy talán érvényességének hangsúlyozottsága lett gyengébb, vagy éppen nem tud mit kezdeni a szép archaikus(?) fogalmával. Ezt az aránytalanságot kísérli meg egyensúlyba hozni Tamás Attila azzal a szándékkal, hogy visszaállítsa a szépség esztétikai kategóriáját. A dolgozat kérdésében ott rejtőzik a diszkrét válasz, az, hogy noha megnehezült mára a beszéd a szépség fogalmáról, mégis szükség van annak szerepeltetésére, így a szerző a *lehet* helyett a *kell*, *szükséges* kifejezéseket tartja a szépség említésének adekvát fogalmaként. A szépség tárgyalása kapcsán Tamás Attila említi a „valóságábrázolás–szövegszerűség” dichotómiáját, amelyben a probléma feloldását nála nem az oppozíciópár egyikének felülkerekedése jelenti, hanem a vitatott kettősség eldöntése abban áll, hogy ugyan a szerző elutasítja a szövegszerű beszédmódot, de nem vállalja a valóságábrázoló dimenzió csak és kizárólagos voltát sem, hanem annak meghaladását szorgalmazza. Így amellett érvel, hogy a műalkotások referencialitása bizonyos mértékben szükséges, mert *valamilyen kívülállással* kapcsolatot mutat minden művészeti alkotás, de a kapcsolat nem a valóság idejétmúlt fogalmához fűzi. A dolgozat mondataiban, stílusában a klasszikus irodalmi hagyományok szervesen és megkapó könnyedséggel vonódnak az érvelésbe, amelynek esszéjellegű folytatását adja Heller Ágnes: *A szép fogalma* című könyvéről szóló értekezés, amely már filozófiai régiókat is érint.

Tamás Attila az *Értékítéletek, értékrendszerek kifejeződése a műalkotásokban* című dolgozatában a megkezdett esztétikai gondolatsort viszi tovább. Érvelésében a szépirodalmi példaszövegek „beleíródnak” a tudományos igényű értekezésébe, és – részben ezáltal – a szövegek, a művészeti alkotások kontextusaiktól való függetleníthetlenségét célozzák meg. Ennek bizonyítékaként a szerző az irodalmi alkotások osztályozhatatlanságát, besorolási nehézségeit említi, miszerint az egyes irodalmi alkotások értékítéleteiben, esztétikai megítéléseiben azok kontextusaiktól elszakíthatatlanok. Ezek a gondolatok egyszerre két világlátást tükröznek: részben „maradi”, részben „haladó” gondolatokat. Tamás Attila elméletében a *retorikai fordulat* úgy történt meg, hogy a kontextuális olvasatokhoz úgy tér(t) vissza, hogy azoktól radikálisan sosem távolodott el. Tehát „visszatérése” az irodalom „klasszikusabb” olvasataihoz nem a szövegcentrikus olvasatok felől értelmezendő, hanem a valóságábrázoló, valóságtükröző elgondolások paradigmaváltását szorgalmazza. Tamás Attila nem a nyelv mint identitásképző eszköz primátusa felől visszatérve értékeli át az irodalomtudományi beszédet, hanem mindvégig megmaradt a kontextualizáló olvasatok talaján, de eltávolodva a dogmatikus irodalomértelmezéstől. Így sajátos „fordulata” újszerűnek a ma egyre inkább teret hódítani akaró posztkulturális diszkurzusok (cultural studies) felől tűnhetnek.

Tamás Attila az irodalomtudomány nyelvhasználatában a megújulás szükségességét vallja. Ennek elméleti alapját Jauss tanulmányaiban látja, illetve annak a magyar irodalomtörténetre vonatkozathatóságát vizsgálja. Az irodalomtörténet mint az irodalmak befogadásának története potenciálisan új színezetet adhat az egyes szerzők és műveik megítélésének. A jauss-i koncepciót a gyakorlatban is igazolni kívánja Tamás Attila azáltal, hogy az általa korábban már értelmezett Kosztolányi verset (*Szeptemberi áhítat*) ma újra értelmezi (*Ismert versről – elméleti vonatkozásban*). Az elemzett szöveg végkövetkeztetéseiben voltaképpen újat nem mond, illetve az elemzés egésze sem hat a reveláció erejével, ám az irodalomtörténet alakulásának eklatáns példáját nyújtja. Elemzésében nem a szöveg interpretációjának üzenet-jellegén van a hangsúly, Kosztolányi verséből nem lesz „ke-

vésbé remekmű”, mint amennyire húsz évvel korábban annak találhattuk, de a kérdések újbóli megfogalmazása az újszerűség lehetőségét jelenti, valamint Jausstól is tudjuk, hogy „az ismétlés időbeli távolságában a megismételt nem identikus”. Mindebben Tamás Attila „haladó”, már-már a posztmodern újraolvasó gesztusát mutatja fel, de teszi mindezt a „menő divatoktól” elhatárolódva klasszikus műelemző eszközökkel.

A *Határhelyzetben* című kötet egyik tanulmánya (*Néhány polemikus gondolat a nyelvvel kapcsolatban*) voltaképpen Tamás Attila irodalomlátásának (nyelv)elméleti alapját adja, amelynek eredete eltérő nyelvértelmezési koncepciókból, egy nyelvelméleti polémia-ból fakad. Tamás Attila a szöveg-/nyelvcentrikusság helyett a kontextus fontosságát hangsúlyozza, és a nyelv művészi megformáltságát csak a művészeti tárgy formaalkotó, formadó elemeként értékeli, továbbra is azt az alapállást vállalva, hogy a művészet tárgy és eszme együttes konstellációjából formálódik.

Tamás Attila az irodalomtörténet-írás dilemmáit is érinti a *Kérdések az irodalom történetisége körül* című tanulmányában. Talán az általa említett „termékeny eklektika” a megfelelő metafora az irodalomtörténet létre, ahol főként a jaussi hagyományok érvényesülhetnek, tehát az irodalom befogadói hatástörténete az érvényes és folyamatosan alakuló irodalomtörténet. Ebben az alakuló irodalomlátásban pedig a nézőpontok sokszínűsége teheti értékké, a „kihívások egymásutánja” teheti változatossá az irodalom egészét. Viszont az egyes részrendszerek nézőpontjai a struktúra egészének, a már említett holisztikus lényeglátás egységének megvalósulását szolgálhatják.

Tamás Attila *Határhelyzetben* című kötete problémafelvetésében olyan alapvető kérdéseket érint, amelyek megkerülhetetlen *határkövet* jelentenek, akármilyen irodalomtudományos beszédről is legyen szó. A továbblépés, a meghaladás vágya nem szakíthat radikálisan a régivel, az újítani akarás igénye nem léphet túl a régin úgy, hogy nem számol annak létezésével. Maga a művészeti gondolkodás és beszéd struktúrájából fakadóan olyan, hogy megkerülhetlenné teszi önmagát. Mindezen határhelyzetek jelenthetik a továbblépés lehetőségét egy újabb dimenzióba, de a határhelyzet az egyenrangú egymássaliség allegóriája is lehet, ahol nem a kategorikus minőségi elhatárolódás a tét, hanem a határ érintésével a visszatérés lehetősége is adva van.

Huba Mirkó